

УДК 159.922.76:37.091.21

ЖИТНИК Тетяна

канд. пед. наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна,
72300

E-mail: zhytnik_tetiana@mdpu.org.ua

ПРОЕКЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН У РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. Актуальність дослідження розглядається у площині змін в освітньому середовищі та потребами фахівців у новітніх інноваційних методах роботи з емоційною, міжособистісною та когнітивною сферами дітей з особливими освітніми потребами. Метою статті є аналіз проєктивної діагностики, як стимулюючого матеріалу у процесі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. Завданням дослідження є практичне визначення ступеня структурованості стимулюючого матеріалу у процесі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; вивчення ролі стимулу в проєктивних методиках на емоційну, міжособистісну та когнітивну сфери дитини з особливими освітніми потребами; опис техніки роботи з асоціативними проєктивними картками з дітьми з особливими освітніми потребами (на прикладі авторських асоціативних проєктивних карток “Будинок”, “Пейзаж”). Визначено пріоритетні напрями подальших наукових та практичних пошуків щодо потенціалу мистецтва в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. А саме, використання асоціативних метафоричних карток, як ігрової технології у корекційній

© Житнік Т., 2018

роботі різних сфер (когнітивної, емоційної, міжособистісної, мотиваційно-вольової) з дітьми з особливими освітніми потребами.

Основні результати та висновки: пропонуються ігрові техніки роботи з авторськими асоціативними картками з дітьми з особливими освітніми потребами. Аналіз практики показав, що метафоричні асоціативні карти є унікальною проєктивною методикою для роботи з різною проблематикою дітей з особливими освітніми потребами з найширшим спектром застосування, а саме, когнітивною, емоційною, міжособистісною, мотиваційно-вольовою сферами дитини. З'ясовано, що асоціативні проєктивні картки дозволяють здійснити обхід раціонального мислення, зняти захист і внутрішній опір, створити умови для діалогу між зовнішнім і внутрішнім світом дитини, допомагають реконструювати соціальну або внутрішню подію, сформулювати і висловити її словами, трансформувати її.

Ключові слова: проєкція, асоціативні картки, діти з особливими освітніми потребами.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливим науковим чи практичним завданням. Значна увага науковців та практиків сучасності звертаються до досвіду використання арт-терапевтичних технологій, що забезпечують індивідуальний ігровий підхід до кожної дитини, її діагностику та корекцію [9].

Особливої актуальності використання методів арт-терапевтичних технологій набуває у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, які потребують особливих засобів та методів розвитку й формування їх особистості. Таким чином, проблемна ситуація постає у можливостях метафоричних карток у процесі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та не одноставним, складним трактуванням змісту проєктивних карток в інклюзивній освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Стійкий інтерес психологів та педагогів до проєктивної діагностики зберігається вже понад півстоліття. Різні проєктивні методики широко використовуються в практиці дослідження особистості у всіх областях сучасної психології та педагогіки (Р. Бернс, А. Біне, Дж. Бук, Ф. Гальтон, С. Кауфман, Л. Корман, Е. Крамер, Д. Маховер, Е. Морісон, К. Роджерс, Г. Хоментаскас, А. Хілл, В. Хьюлс, З. Фрейд, К. Юнг.

Заслужують уваги наукові пошуки сучасних вітчизняних учених: А. Бодалева, І. Дмитрієвої, Т. Добровольської, І. Ільченко, О. Іонова, З. Лева, Л. Комиссарової, Л. Куценко, І. Левченко, І. Лисенкової, О. Медведєвої, О. Сороки, О. Філь, А. Хіля. Дослідники одностайні в тому, що в основі проєктивних методик лежить одвічно властиве людині прагнення тлумачити явища і предмети навколишньої дійсності у взаємозв'язку з його бажаннями, потребами, почуттями, особистісним світом особистості.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначення ступеня структурованості стимульного матеріалу у процесі роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; вивчення ролі стимулу в проєктивних методиках на емоційну, міжособистісну та когнітивну сферу дітей з особливими освітніми потребами. Поставлено завдання описати результати роботи з асоціативними проєктивними картками з дітьми з особливими освітніми потребами (на прикладі авторських асоціативних карток “Будинок”, “Пейзаж”).

Виклад основного матеріалу дослідження з огляду на обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перша проєктивна методика, тобто та, що ґрунтувалася на відповідній теоретичній концепції

психологічній концепції проєкції, з'явилася у 1938 р. і належить американському психологу Г. Мюррею, автору знаменитого тесту тематичної апперцепції (ТАТ). Він розглядає проєкцію як природну тенденцію особистості діяти під впливом своїх потреб, інтересів.

Витоки проєктивної техніки слід шукати в дослідженнях Ф. Гальтона, який вивчав асоціативний процес. Пізніше К.Г. Юнг, звернувся до асоціацій, що дозволяв актуалізувати переживання – комплекси особистості. В кінці XIX - початку XX ст., прагнучи досліджувати уяву, А. Біне експериментував з аморфними кольоровими і монохромними чорнильними плямами, які загадували людям та різні події життя. Поняття проєкції (від лат. *projectio* – викидання), як психологічне поняття, з'являється вперше в психоаналізі і належить З. Фрейду (1894). Інтерпретація цього поняття в психоаналізі пов'язане з захисними механізмами “Я”. Проєкція (поряд з витісненням, раціоналізацією, сублимацією і іншими захисними механізмами) розглядалася в якості одного із захисних механізмів. Існування проєкції в її класичному розумінні викликає дискусії і не може вважатися остаточно доведеною.

Основною особливістю та специфікою проєктивних методик є індивідуальність, неоднозначність, невизначеність використовуваних стимулів. Ця особливість стимулу вважається необхідною умовою для реалізації процесу проєкції. Визнаючи важливість ступеня структурованості стимулюючого матеріалу, потрібно зупинитися і на дискусійних питаннях, що виникають у зв'язку з вивченням ролі стимулу в проєктивних методиках.

Сприйняття не може бути пов'язано виключно зі стимулом. У розробці та використанні проєктивних методів, особливо на ранніх етапах, вважалося, що неструктуровані стимули сприяють найбільшою мірою прояву індивідуального в сприйнятті. Чим менше структурований стимул, тим швидше в процесі його інтерпретації проявляється особистість. З таким

розумінням проєктованого процесу можливо зустрітися і сьогодні. Таким чином, окремі стимули викликають у особистості специфічні супутні реакції. Однак, ми не можемо стверджувати які саме властивості стимулу обумовлюють ті чи інші реакції у особистості: існує залежність між відповідями і властивостями стимулу яку не можна не враховувати.

Метафоричні асоціативні карти є унікальною проєктивною методикою для роботи з різною проблематикою як індивідуально, так і в груповому режимі з найширшим спектром застосування, від психотерапії до сімейної гри, психодіагностики та психокорекції. Метафоричні асоціативні картки дозволяють здійснити обхід раціонального мислення, зняти захист і внутрішній опір, створити умови для діалогу між зовнішнім і внутрішнім світом особистості, допомагають реконструювати травматичну подію, сформулювати і висловити її словами, вербалізувати.

Метафоричні асоціативні картки володіють перевагами проєктивних методів та істотно розширюють терапевтичний арсенал психолога або педагога. Картки дозволяють отримати цілісну картину власного "Я" особистості, усвідомити актуальні переживання і потреби. Діапазон застосування метафоричних асоціативних карток як проєктивного стимульного матеріалу як в груповій, так і в індивідуальній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами величезний [1; 2].

Найбільшою заслугою метафоричних карток є той факт, що вони спонукають та мотивують до комунікації. Сюжети, що виникають під час сприйняття карток та розповідаються, є унікальними, особливими, внутрішніми, відтворюючими найбільш глибокі емоційні переживання. Зберігаючи у собі ключові особливості метафоричних карт, кожна з цих колод карток має свою специфіку і орієнтована на особливості психологічних проблем або специфічний підхід до роботи з образним світом дитини з

особливими освітніми потребами. Кожна колода унікальна, але може нескінченно комбінуватися у використанні з іншими колодами метафоричних асоціативних карток, відкриваючи нові можливості для ігор і створюючи нескінченний простір для гри уяви дитини.

Кожна карта – це трамплін в добре знайомий міф чи чарівну казку, або в історію, що ніхто раніше не розповідав. Картки висвітлюють життя світлом спонтанності і подиву, спогадів про нездійсненні дитячі фантазії. Їх зображення запрошують в подорож у світ казкових історій, фантазії, мрії.

У цих карток немає закріплених за кожною з них визначених значень. За допомогою карток ми можемо підібрати слова для створення універсального міфу. Картки з картинками стимулюють нашу інтуїцію і емоції (права півкуля головного мозку) за допомогою зображення збуджують нашу раціональну частину (ліва півкуля головного мозку) картою-словом, допомагаючи нам знайти шукане рішення.

Зображення використовуються з метою звернення до почуттів особистості та внутрішніх емоційних станів з метою зцілення, визволення. Крім того, за допомоги карток, можливі варіанти рішення позбавлення від негативних емоційних станів та отримання позитивних, звісно, за допомоги проєкції; за допомоги вмілого керування діалогу. Ілюстрації карток орієнтують дитину з особливими освітніми потребами до пошуку рішення, визначення учасників процесу поліпшення емоційного стану дитини.

Важливо пам'ятати, що розглянуті та запропоновані приклади роботи з асоціативними картками не є основними та вирішальними. Домінантних інструкцій, щодо єдиних вірних засобів використання карток не існує, так як кожна ситуація окрема, сама дитина своїми коментарями та розповідями допомагає педагогу або психологу формувати лінію діалогу, структуру пошуку рішення та визначення методів для допомоги. Педагог повинен

уважно слухати розповідь, їх характеристики, дії та т.п. Число використаних асоціативних карток, що можуть бути використаними, педагог обирає самостійно, або це робить дитина. Залежно від конкретних обставин, можливі будь-які поєднання карток. Педагог або психолог може створювати самостійні варіанти роботи, але обов'язково повинен залишатися в рамках етичних норм, зазначених раніше.

Отже, асоціативні метафоричні картки "Фантастичне дійство" (приклади деяких карток: Іл. 1-4), "Будинок" (приклади деяких карток: Іл. 5-8) – це барвисті малюнки у форматі А-5, що зображують героїв і події з країн і часів, яких до цього ніколи не існувало.

Набір карток (45 карток та 44 картки відповідно), що зображують героїв, чарівні предмети і сюжети різних казкових історій. Картки допомагають зануритися у світ фантазії, отримати доступ до необмежених можливостей уяви дитини з особливими освітніми потребами.

Іл. 1. Асоціативна метафорична картка "Фантастичне дійство"

Іл. 2. Асоціативна метафорична картка "Фантастичне дійство"

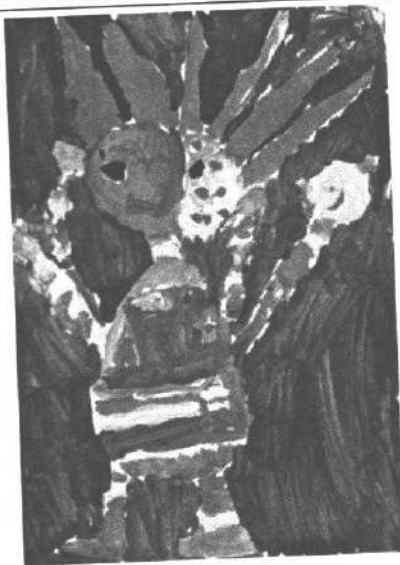
Іл. 3. Асоціативна картка "Фантастичне дійство"

Іл. 5. Асоціативна картка "Будинок"

Іл. 3. Асоціативна метафорична картка "Фантастичне дійство"

Іл. 4. Асоціативна метафорична картка "Фантастичне дійство"

Іл. 5. Асоціативна метафорична картка "Будинок"

Іл. 6. Асоціативна метафорична картка "Будинок"

Іл. 7. Асоціативна метафорична картка "Будинок"

Іл. 8. Асоціативна метафорична картка "Будинок"

Зберігаючи у собі ключові особливості метафоричних карт, кожна з цих колод карток має свою специфіку і орієнтована на особливості психологічних проблем або специфічний підхід до роботи з образним світом особистості. Кожна колода унікальна, але може нескінченно комбінуватися у використанні з іншими колодами метафоричних асоціативних карток, відкриваючи нові можливості для ігор і створюючи нескінченний простір для гри нашої уяви.

Зупинимося детальніше на *стандартній початковій техніці*, що може бути використана при роботі з дітьми з особливими освітніми потребами (на прикладі авторських асоціативних карток "Фантастичне дійство", "Будинок": дитина наосліп витягує з колоди одну або кілька карток (або обирає ту, що сподобалася/не сподобалася найбільше) і відповідає на наступні питання: Що зображено на карті? Хто на карті – головний герой? Чим почалася і як закінчилася ця історія? Хто ти на цій карті? Хто я? Що ця карта означає для тебе? і т.п. Перебіг стандартних питань не існує, сама дитина та її відповіді є орієнтиром бесіди.

Наступні запропоновані техніки є тільки орієнтовними, техніки можуть змінюватися, доповнюватися, варіюватися як на початку роботи (в залежності від поставленої мети), так і під час роботи з ними. Зазначимо, що під час гри-бесіди дитина може хотіти самостійно додати деталі до запропонованої ілюстрації, або, навпаки, зовсім змінити сюжет. Таким чином важливо додати (крім карток) чисті аркуші та кольорові або прості олівці, щоб дитина могла малювати.

Техніка роботи з відкритими метафоричними асоціативними картками "Фантастичне дійство", "Будинок" [1; 3].

Розкласти картки в відкриті, вгору зображеннями. Попросити обрати свою картку-візитку або створити візитку з декількох карт, і представити її вам або групі. Додаткові питання можуть бути: Чи є серед решти карт ще якась, яка доповнить твій розповідь про себе?

Техніка роботи "Мій настрій" з закритими метафоричними асоціативними картками "Фантастичне дійство" [2].

Розкласти картки картинками вниз. Витягуючи картку не дивлячись, розповісти про подібність між собою, своїм настроєм, емоційним станом і зображенням на картці. Наприклад, "У мене був такий настрій сьогодні зранку. Тому що...", "Такий настрій був у моєї мами... Тому що...". Цю техніку можна запропонувати групі (наприклад, на етапі знайомства), де кожен учасник витягує свою картку і розповідає щось про себе групі через схожість із зображенням. Також техніка є ефективною під час індивідуальної роботи з емоційною та міжособистісною сферами дитини з особливими потребами.

Техніка "Теперішнє – майбутнє" з відкритими метафоричними асоціативними картками "Фантастичне дійство" схожа на попередню [2].

Запропонувати вибрати картку-картинку, що представляє теперішній емоційний стан дитини (декілька карток). Потім запропонувати вибрати картку, що найбільш повно відображає суть рішення проблеми, описати зв'язок між цими картками. Можливо відповідь зовсім не підходить до картинки. Ця відповідь теж приймається, адже її треба аргументувати.

Техніка "Де живе Мій друг" з відкритими метафоричними асоціативними картками "Будинок" [1].

Тут працює принцип відділення особистості від проблеми, можливість подивитися на ситуацію з іншого боку.

Попросіть обрати картку, яка уособлювала будинок друга чи знайомого дитини. Дайте завдання поговорити з ним, розпитати про справи, настрій, емоційний стан та події у житті. Інший підхід – підійти до картинки як до мудрого радника. "Що говорить тобі твій друг? Що він може і хоче зробити? А ти що можеш і хочеш зробити зараз?". Так дитина отримує доступ до своїх же власних ресурсів.

Техніка "Подорож" з відкритими метафоричними асоціативними картками "Фантастичне дійство", "Будинок" [1; 2].

Попросіть дитину бути режисером ситуації за допомогою метафоричних карт – оживляти і озвучувати картинку. "Що б ти сюди додав?", "Кого взяв би із собою у подорож? Чому?", "Під час подорожі у якому будинку хочеш/не хочеш зупинитися?", "Що ти можеш зробити, щоб це сталося в твоєму житті?" тощо.

Техніка роботи "Я зараз живу тут..." з метафоричними асоціативними картками "Будинок" [1].

В основі техніки – яскравий образ незвичного будинку. Всі одержані від дитини обрані картки розкладаємо так, що "будинок в якому я живу зараз" зліва, а "будинок, в якому я хочу жити" - справа. Можна вибудувати

“хто мені потрібен, щоб жив поруч”. Можливо обрати картку, що є причиною такого стану, описати її, вийти на діалог. Важливо, щоб до закінчення зустрічі у дитини вишикувалася надійна структура, що підтримує його впевненість, дає сили.

Техніка роботи “Плануємо подорож” з метафоричними асоціативними картками “Фантастичне дійство” [2].

Один учасник обирає картку (куди він хоче потрапити, відправитися у подорож) і починає розповідь за своєю картою. Решта по черзі тягнуть карту і придумують ідеї щодо подорожі, шляхом інтерпретування тієї картки, яка у них на руках: “Я подорожую...тому що...”, “Мені б хотілося потрапити саме сюди...тому що...”. Після того як кожен озвучить свою ідею, а може навіть не одну, наступний учасник продовжує розповідь, або починає свою з новою картою.

Правила та техніки застосування метафоричних асоціативних карток є максимально гнучкими. Вони служать керівництвом для створення бажаного контексту, в якому дитина отримує доступ до свого творчого початку. Кожна колода унікальна, але її спільне використання з іншими колодами відкриває все нові і нові можливості для ігор уяви.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Метафоричні асоціативні карти є унікальною проєктивною методикою для роботи з дітьми з особливими потребами з різною проблематикою як індивідуально, так і в груповому режимі з найширшим спектром застосування. Отже, метафоричні асоціативні картки – це простота використання і безпека для особистості що знижує її внутрішній опір. Ігрова форма роботи також спонукає до зниження внутрішньої напруги. Карта слугує поштовхом у світ уяви дитини, дозволяє створювати безпечне творчо-ігрове поле для діалогу між

зовнішнім і внутрішнім світом особистості дитини. З внутрішнього погляду фантастичної реальності дитина може під іншим кутом побачити зовнішнє і переосмислити його.

Вербалізація події є терапією, карти дають можливість безпечно говорити про те, що заховане. Вихід на метафоричний рівень осмислення подій дозволяє “занурити” їх в інші слова. Нові слова дозволяють бачити ці події вже інакше. Погляд “по-новому” веде до іншого рішення. Реконструкція психотравмуючих подій на картах дозволяє уникнути додаткової ретравматизації дитини з особливими освітніми потребами, створює безпечний контекст пошуку та моделювання рішення, пошуку свого унікального шляху виходу з небажаної ситуації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Асоціативні картки “Будинок” / Т. Житнік, – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 44 картки.
2. Асоціативні картки “Фантастичне дійство” / Т. Житнік, – Мелітополь, ФОП Однорог Т. В., 2016. – 45 карток.
3. Дмитрієва І. В. Корекція художнього сприймання розумово відсталих підлітків засобами образотворчого мистецтва : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / І. В. Дмитрієва. – К., 2002. – 19 с.
4. Ільченко І. С. Арт-терапія: навчальний посібник для студентів. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. – 150 с.
5. Ионов О. А. Арт-терапия в комплексной реабилитации психически больных : автореф. дис. ... канд. мед. наук : 14.00.18 / О. А. Ионов. – М., 2005. – 23 с.
6. Ленів З. Корекція порушень усного мовлення у дітей старшого дошкільного віку засобами арт-терапії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / З. П. Ленів. – К., 2010. – 21 с.

7. Лисенкова І. П. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / І. П. Лисенкова. – Миколаїв, 2012. – 20 с.
8. Медведева Е. А. Социокультурное становление личности ребенка с проблемами психического развития средствами искусства в образовательном пространстве : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.10 / Е. А. Медведева. – М., 2007. – 47 с.
9. Хіля А. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних учених Педагогічної науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2016, № 5 (59).
10. Morrison Amy. Understanding Children's Preferences in Art Making: Implications for Art Therapy : A dissertation : In partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy / Amy Morrison. – Lesley University, 2013. – 179 p.
11. Rogers C. R. Empatic: An Unappreciated Way of Being / C. R. Rogers // The Counseling Psychologist, 1975. – V. 5, N 2. – P. 2 – 10.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2019.

ЖИТНИК Татьяна

канд. пед. наук, старший преподаватель кафедры социальной работы, социальной педагогики и дошкольного образования, Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого (г. Мелитополь, Украина)

ул. Гетьманская, 20, г. Мелитополь, Запорожская область, Украина,
72300

E-mail: zhytnik_tetiana@mdpu.org.ua